



**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Paulińskie sanktuaria maryjne na pograniczu małopolsko-śląskim w XVIII i XIX wieku

Author: Jacek Szpak

Citation style: Szpak Jacek. (2017). Paulińskie sanktuaria maryjne na pograniczu małopolsko-śląskim w XVIII i XIX wieku. W: Z. Hojka, K. Nowak (red.), "Turystyka historyczna. T. 1" (S. 127-147). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego



Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).



UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH



Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego



Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

JACEK SZPAK

Paulińskie sanktuaria maryjne na pograniczu małopolsko-śląskim w XVIII i XIX wieku

**Marian shrines on the Lesser Poland and Silesian
border run by Pauline monasteries in the 18th and 19th centuries**

ABSTRACT: The Marian devotion was of a particular importance in the Polish Catholicism. The Marian shrines appeared in Poland in the twelfth century but the development of Marian devotion in the Polish territories reached its peak in the seventeenth and eighteenth centuries. The Order of St. Paul the First Hermit (Pauline) played a special role in its spread and development in Poland. The first Pauline institution in Poland was the monastery in Częstochowa, founded by the Duke Ladislaus of Opole in 1382. Pilgrimage plays a huge role in Polish Catholicism. Representatives of all social groups used to go on pilgrimage. In addition to pilgrimages on foot, at the turn of the century they began to organize bicycle tours, rail or railway-walking. Most pilgrims came to Marian shrines on certain holidays. This involved the solemn celebrations and the possibility of obtaining indulgences. The main Marian celebrations (indulgences) at Jasna Góra took place: on September 8th (the Feast of the Nativity of the Blessed Virgin Mary), August 15th (the Feast of the Assumption of the Blessed Virgin Mary), first Wednesday after 24th of August (the Feast of the Our Lady of Częstochowa, since 1931 moved to August 26th). The Jasna Góra Sanctuary became a pilgrimage movement destination in the fourteenth century. In total, in the years 1864–1914 around 25,500 pilgrim groups and approx. 1,000,000 people, from at least 2,300 villages, arrived to Jasna Góra. Each of the pilgrimage groups totalled up to approx. 300 people. On the other hand, the Leśniów Catholic pilgrimage site was visited by most pilgrims on July 2nd, when it celebrated a festive indulgence. Jasna Góra and Leśniów were the destinations for the individual pilgrims, too. From the fourteenth to the nineteenth century, the Marian shrine in Częstochowa was a place of worship for pilgrims from: Poland, England, Bohemia, Moravia, Hungary, Spisz and Orava, Germany, the Netherlands, Belgium, Austria, France and Italy. In the years of partitions of Poland (1795–1914) pilgrims came from all three sectors and from the Upper Silesia region. The sanctuary in Leśniów gathered pilgrims from different regions of the First Polish Republic, Hungary (now Slovakia) and Silesia. Some of the pilgrimages were organized annually. The faithful from the province of Kraków, the Principality of Siewierskie and Upper Silesia dominated amongst the pilgrims going to Leśniów monastery. Frequently, these pilgrims came from the villages located within the distance of 100 km. There were, however, much greater distances that some pilgrims travelled, e.g. from Żywiec – approx. 130 km. Pilgrimages to

Marian shrines contributed to strengthening the religious, social and political ties. Numerous centers of pilgrimage played the role of cultural and educational institutions. The presence at Jasna Góra gave the pilgrims, especially from the lower classes of the society, the opportunity to get acquainted with the history of Poland. The cult of Our Lady Queen of Poland was of especially great importance. Therefore, the invaders tried at all costs to interfere in its fostering. (Translated by Anna Plewa)

KEY WORDS: pilgrimage, the Order of St. Paul the First Hermit (Pauline), Jasna Góra, Leśniów, the Virgin Mary

SŁOWA KLUCZE: pielgrzymka, paulini, Jasna Góra, Leśniów, Matka Boska

Szczególne znaczenie w polskim katolicyzmie ma kult maryjny, który wiązał się z czcią obrazów Matki Bożej. W Kościele Zachodnim został on ostatecznie unormowany przez sobór trydencki¹. Sanktuaria maryjne pojawiły się w Polsce w XII wieku², a na przełomie XII i XIII wieku zyskały szczególną popularność³. Szczyt rozwoju kultu maryjnego na ziemiach polskich przypadł na XVII–XVIII wiek, działało wówczas ok. 400 sanktuariów⁴. Kult maryjny umocniły liczne wojny toczone przez Rzeczpospolitą w tym okresie⁵. Wierni szukali pocieszenia i ratunku wśród nieszczęść i niebezpieczeństw jakie niosła wojna. W potocznej wyobraźni, Matka Boska jawiła się jako opiekunka i najlepsza matka, a jednocześnie niedościgły wzór życia szczególnie dla kobiet⁶.

Odrębną rolę w polskiej kulturze religijnej odgrywał kult Matki Boskiej Częstochowskiej. Jawiła się ona początkowo jako opiekunka i ucieczka grzeszników, a od XVI wieku jako Królowa świata i Polski. Niewątpliwie wpływ na jego pojawienie się mieli węgierscy paulini, którzy utrzymywali żywe kontakty z polską prowincją. Dużą rolę w kształtowaniu się kultu Królowej Polski odgrywały również pielgrzymki władców Polski na Jasną Górę⁷.

Szczególną rolę w rozwoju kultu maryjnego w Polsce odegrał Zakon Świętego Pawła Pierwszego Pustelnika, zwany potocznie paulińskim. Powstał on

¹ A. JACKOWSKI: *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*. Kraków 2003, s. 160–161.

² A. JACKOWSKI: *Jasnogórskie pielgrzymowanie bez granic*. Częstochowa 2005, s. 40–42.

³ I. KOŁODZIEJCZYK: *Duchowość cysterska*. W: *Monasticon Cisteriense Poloniae*. T. 1. Red. A.M. WYRWA, J. STRZELCZYK, K. KACZMAREK. Poznań 1999, s. 121; J. STOZEK: *Duchowość cysterska*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 2. Red. R. ŁUKASZYK, L. BIEŃKOWSKI, F. GRYGLEWICZ. Lublin 1979, s. 734–735.

⁴ Z. KUCHOWICZ: *Obyczaje i postacie Polski szlacheckiej XVI–XVIII wieku*. Warszawa 1993, s. 225.

⁵ S. GRZYBOWSKI: *Sarmatyzm*. Warszawa 1996, s. 23; Z. KUCHOWICZ: *Obyczaje i postacie...*, s. 226–227.

⁶ S. NIEZNAŃSKI: *Matka Boska w poezji Baroku i czasów saskich*. W: *Matka Boska w poezji polskiej. Szkice o dziejach motywu*. Lublin 1959, s. 41–42, 49–53.

⁷ S.Z. JABŁOŃSKI: *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej w XVI w.* „Studia Claramontana” 1981, T. 2, s. 73–76.

w XIII wieku na Węgrzech⁸. W latach 1308 i 1368 zakon uzyskał oficjalne za-twierdzenie Stolicy Apostolskiej⁹. Pierwszą placówką paulinów w Polsce był klasztor w Częstochowie, ufundowany przez ks. Władysława Opolczyka w 1382 roku. W 1388 roku ks. Władysław ufundował dwa kolejne klasztory w Mochowie k. Głogówka na Śląsku i w Wieluniu¹⁰. Następne placówki zakonne powstawały na przestrzeni XV–XVIII wieku. Były to m.in.: klasztor we Włodawie (1698), Leśniowie (1706), Wilnie (1717), Krzeszowie (1723), Leśnej Podlasce (1726) czy w Starej Wsi (1728)¹¹. Kilka z ośrodków paulińskich działających na ziemiach polskich miało charakter sanktuariów maryjnych. Były to: Jasna Góra w Częstochowie, Leśniów, Leśna Podlaska, Brdów i Stara Wieś¹². Maryjność paulinów poświadczają same konstytucje zakonne, w których czytamy: „[...] zakon nasz poświęcony jest Najświętszej Matce [...]”¹³.

We wszystkich tych sanktuariach szczególną czcią otaczano wizerunki Matki Boskiej. Do wszystkich sanktuariów przybywali pielgrzymi, którzy składali liczne wota. Prowadzono tam księgi cudów, w których zapisywano relacje przekazywane przez wiernych¹⁴.

W niniejszym artykule omówimy jedynie dwa ośrodki znajdujące się na pograniczu małopolsko-śląskim. Były to sanktuaria na Jasnej Górze w Częstochowie i w Leśniowie. Jednocześnie należy zaznaczyć, że te dwa ośrodki nie będą

⁸ F. PASTERNAK: *Powstanie zakonu paulinów i jego najstarsze reguły*. „Prawo Kanoniczne” 1967, nr 1, s. 209–211, 214–215; L. WOJCIECHOWSKI: *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce. Fundacje – uposażenie – rozwój do około 1430 roku*. „Studia Claromontana” 1991, T. 11, s. 35–40; L. SZABŐ: *Geneza kultu maryjnego paulinów węgierskich w XIII i XIV wieku*. „Studia Claromontana” 1982, T. 3, s. 236–240.

⁹ L. WOJCIECHOWSKI: *Najstarsze klasztory paulinów...*, s. 35–41, 155, 178; J.S. PŁATEK: *Początki Zakonu św. Pawła Pierwszego Pustelnika*, Częstochowa 1989, s. 70; B. DEGÓRSKI: *Powstanie zakonu paulinów w świetle „Paulina eremus” o. Bartłomieja Bolesławskiego*. „Studia Claromontana” 1982, T. 3, s. 272–281.

¹⁰ L. WOJCIECHOWSKI: *Najstarsze klasztory paulinów...*, s. 35–41, 155, 178; J.S. PŁATEK: *Początki Zakonu św. Pawła...*, s. 70; K. SZAFRANIEC: *Z dziejów Jasnej Góry. Próba wyjaśnienia genezy klasztoru i sanktuarium w świetle analizy źródeł historycznych*. Warszawa 1980, s. 30–43.

¹¹ Archiwum Zakonu Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie (dalej AJG) 2174, s. 107–120; J. ZBUDNIEWEK: *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*. „Nasza Przyszłość” 1969, nr 31, s. 202–226.

¹² J. MOZGA: *Dzieje konwentu paulinów w Brdowie*. „Studia Claromontana” 1984, T. 5, s. 421.

¹³ Ch. KOZBIAŁOWICZ: *Wyjaśnienia do konstytucji paulińskich zwane Directorium Ordinis S. Pauli Primi Eremitae z roku 1736*. „Studia Claromontana” 1996, T. 16, s. 212.

¹⁴ J. ZBUDNIEWEK: *Wkład paulinów starowiejskich w kulturę ziemi przemyskiej*. „Studia Claromontana” 1996, T. 16, s. 345, 348–349. Z. ZALEWSKI: *Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie*. „Studia Claromontana” 1988, T. 9, s. 67–71; D. KIELAK: *Pieśni sanktuarium leśniańskiego*. „Studia Claromontana” 1996, T. 16, s. 325–331. J. ZBUDNIEWEK: *Fundacja parafii i klasztoru paulinów w Leśnej*. „Studia Claromontana”, 1988, T. 9, s. 389, 397; J. ZBUDNIEWEK: *Dzieje kultu Matki Boskiej Zwycięskiej w Brdowie*. Jasna Góra 1983, s. 5–31.

w żaden sposób ze sobą porównywane. Celem bowiem jest przede wszystkim omówienie form pielgrzymowania i związanych z tym zjawiskiem zwyczajów.

Sanktuarium jasnogórskie szybko stało się popularnym miejscem kultu religijnego. W 1430 roku obraz jasnogórski został uszkodzony przez napad zbrojnej grupy rycerstwa. Szczególną popularność Jasna Góra zdobyła po potopie szwedzkim. Wyrazem szacunku dla sanktuarium jasnogórskiego była pierwsza na ziemiach polskich oficjalna koronacja wizerunku Matki Boskiej, jaka miała miejsce 8 września 1717 roku. Zgromadziła ona ok. 200 tys. wiernych z różnych regionów Rzeczypospolitej. Te ogromne uroczystości odgrywały, obok funkcji religijnych, rolę integrującą społeczeństwo. Z kolei w tragicznym okresie rozbiorów sanktuarium częstochowskie pełniło rolę duchowej stolicy Polaków¹⁵.

Sanktuarium w Leśniowie swoją szczególną pozycję zawdzięczało rzeźbie Matki Bożej z dzieciątkiem Jezus. Rzeźbę wysokości ok. 70 cm wykonano z drewna lipowego w latach 1375–1400. Figura przedstawia Matkę Bożą z Dzieciątkiem Jezus na prawej ręce i z berłem królewskim w prawej. Dzieciątko Jezus trzyma w lewej ręczce jabłko królewskie, a prawą dłońią błogosławi¹⁶. Według tradycji spisanej przez paulinów na początku XVIII wieku, w 1382 roku do Leśniowa przybył powracający z Rusi Halicko-Włodzimierskiej ks. Władysław Opolczyk wioząc ze sobą obraz Matki Boskiej. Zmęczony orszak książęcy zatrzymał się na popas w Leśniowie. Szukano wody, ale jej nie znaleziono. Wówczas książę zaczął się żarliwie modlić. W pewnym momencie woły zaczęły kopać ziemię i wytrysnęło źródło. Książę w podzięcie pozostawił w drewnianej kapliczce figurę Matki Boskiej (nazwanej później Leśniowską) ze swej prywatnej kaplicy. Następnie udał się w drogę w kierunku Opola. Kiedy jednak dotarł do wzgórza, na którym obecnie stoi klasztor jasnogórski, woły ciągnące obraz nie chciały dalej iść. Mimo starań zwierzęta nie ruszyły. W tej sytuacji książę na wzgórzu wybudował kaplicę i pozostawił tam obraz. Następnie sprowadził z Węgier paulinów, którzy od 1382 roku opiekują się sanktuarium jasnogórskim.

¹⁵ A. EGGERER: *Roczniki paulińskie*. T. 1. Częstochowa–Jasna Góra 2008, s. 143–155, 197–198; E. KISBAN: *Historia zakonu paulinów macierzystej prowincji węgierskiej*. T. 1. Jasna Góra 2009, s. 46–47, 49; IDEM: *Historia zakonu paulinów macierzystej prowincji węgierskiej*. T. 2. Jasna Góra 2009, s. 232; J. ZBUDNIEWEK: *Paulini wczoraj i dzisiaj*. „Studia Claromontana” 2007, T. 25, s. 196–209; IDEM: *Paulini na przełomie XIV i XV wieku*. W: *Książę Władysław Opolczyk fundator klasztoru paulinów na Jasnej Górze*. Red. M. ANTONIEWICZ, J. ZBUDNIEWEK. Warszawa 2007, s. 129–132; L. WOJCIECHOWSKI: *Fundacje kościelne Władysława Opolczyka*. W: *Książę Władysław Opolczyk...*, s. 81–85; *Miejsca święte Rzeczypospolitej. Leksykon*. Red. A. JACKOWSKI. Kraków 1998, s. 104–111; J. SPERKA: *Jeszcze raz o napadzie na częstochowski klasztor paulinów w 1430 roku*. W: *Veritati serviens*. Warszawa 2009, s. 439–458; S. SZAFRANIE: *Jasna Góra. Studium z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej*, (mps), Biblioteka Jasnej Góry (dalej BJG), b. sygn., s. 88.

¹⁶ B.H. CZERWIEN: *Z dziejów kultu Matki Boskiej w Leśniowie*, s. 17 (mps), Archiwum Klasztoru w Leśniowie (dalej: AKL), III. 85.

Zatem według tradycji sanktuarium leśniowskie od początku swego istnienia nierozzerwalnie związane było z Jasną Górą¹⁷.

Przybierający stale na sile kult Matki Boskiej Leśniowskiej spowodował, że w 1703 roku Jan Józef Męciński, właściciel Leśniowa sprowadził karmelitów bosych. Ci jednak opuścili nową placówkę już w 1705 roku¹⁸. W tej sytuacji w rok później Męciński sprowadził do Leśniowa paulinów¹⁹. Klasztor funkcjonował do 1864 roku, kiedy to władze carskie dokonały kasaty²⁰.



Fot. 1. Sanktuarium Matki Bożej w Leśniowie. Fot. J. Szpak

¹⁷ AJG, *Akta klasztoru w Leśniowie*, 1549, s. 2, 64–65.

¹⁸ AJG, *Akta klasztoru w Leśniowie*, 1549, s. 5, 41; AJG 1551, s. 11; Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, *Acta Administratoria*, sygn. 21, s. 399–400.

¹⁹ A. EGGERER: *Roczniki paulińskie...*, s. 98, 320; E. KISBAN: *Historia zakonu paulinów...*, s. 47, 52; AJG 1549, s. 5–6, 33–34; AJG 2964, s. 7–8; B. KUBICA: *Ojciec Konstanty Moszyński – biskup – paulin*. „Studia Claromontana”, 1988, T. 9, s. 147–148; S. CHODYŃSKI: *Moszyński Konstanty*. W: *Encyklopedia kościelna*. T. 15. Wyd. M. NOWODWORSKI. Warszawa 1883, s. 165; S. UFNIARSKI: *Parafia żarecka* (mps), AKL, b. sygn. s. 24–25; M. BENDER: *Roczniki paulińskie*. T. 2. Częstochowa 1997, s. 287–288; *Miejsca święte Rzeczypospolitej...*, s. 160–162; AJG, *Akta klasztoru w Leśniowie*, 1549, s. 5–6; B.H. CZERWIEN: *Z dziejów kultu...*, s. 12–13; B. KUBICA: *Ojciec Konstanty Moszyński...*, s. 147–148.

²⁰ AJG, *Akta klasztoru w Leśniowie*, 1549, s. 5–6, 76–78; AJG, *Akta klasztoru w Leśniowie*, 1550, s. 15–16.

Ogromną rolę w katolicyzmie polskim odgrywają pielgrzymki. Pielgrzymowali przedstawiciele wszystkich grup społecznych, samotnie lub w grupach. Pielgrzymki były wyrazem przede wszystkim kultu Matki Bożej i Eucharystii²¹. Na proces pielgrzymowania składają się trzy elementy: człowiek religijny, przestrzeń oraz *sacrum*. Pielgrzymka jest przejawem aktywności społecznej, jako wyraz potrzeby spotkania z *sacrum*. Celem każdej pielgrzymki jest dotarcie do miejsca kultu religijnego, czyli miejsca uznawanego za święte²². Wyróżniamy kilka typów pielgrzymek: wotywnie, pokutne, błagalne i dziękczynne²³.

Obok pielgrzymek pieszych, na przełomie XIX i XX wieku zaczęto organizować pielgrzymki rowerowe, kolejowe lub łączone kolejowo-pieszne. Pielgrzymki kolejowe wykorzystywały kursujące pociągi zgodnie z rozkładem jazdy, ale też rezerwowano składy dla konkretnej grupy. Wierni mieszkający nad Wisłą część podróży odbywali statkami rzecznyymi. Czasem organizowano pielgrzymki składające się z wiernych z kilku parafii. Na czele pielgrzymki nie zawsze stali duchowni. Czasem prowadzili je świeccy przewodnicy. Wynikało to z polityki władz zaborczych, które utrudniały duchowieństwu organizowanie grup pątniczych. Obok pielgrzymek jawnych, były także tajne, które nie uzyskały zgody administracji państw zaborczych²⁴.

Najwięcej pielgrzymów przybywało do sanktuariów maryjnych w określone święta. Wiązało się to z uroczystymi obchodami oraz możliwością uzyskania odpustów. Stąd też święta te nazywano potocznie „odpustami”. Kult Matki Boskiej Częstochowskiej został zatwierdzony przez Stolicę Apostolską już w XV wieku. Odtąd w święta maryjne można było uzyskać odpusty duchowe²⁵. Episkopat polski również nadawał sanktuarium jasnogórskiemu liczne przywileje odpustowe, np. arcybiskup gnieźnieński Wojciech Jastrzębiec w 1425 roku²⁶, biskup krakowski Zbigniew Oleśnicki w 1430, 1442 i 1450 roku²⁷ czy biskup włocławski Jakub z Sienna w 1466 roku²⁸.

²¹ D. OLSZEWSKI: *Pobożność pątnicza w polskiej kulturze religijnej przełomu XIX i XX wieku*. „Studia Claromontana” 1987, T. 7, s. 78–84; S. BYSTROŃ: *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*. T. 1. Warszawa 1994, s. 330.

²² A. JACKOWSKI: *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*. Warszawa 1991, s. 15–16.

²³ D. PTASZYCKA-JACKOWSKA, A. JACKOWSKI: *Jasnogórskie pielgrzymki w przestrzeni miasta i regionu Częstochowy*. Kraków 1998, s. 15.

²⁴ S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra. Ośrodek kultu maryjnego (1864–1914)*. Lublin 1984, s. 246–257.

²⁵ S.Z. JABŁOŃSKI: *Z dziejów kultu Matki Boskiej...*, s. 70–71; A. WITKOWSKA: *Kult jasnogórski w formach pątniczych do połowy XVII wieku*. „Studia Claromontana” 1984, T. 5, s. 150–151.

²⁶ J. ZBUDNIEWEK: *Klasztor jasnogórski i jego rola pielgrzymkowa*. W: *Częstochowa. Dzieje miasta*. T. 1. Częstochowa 2002, s. 423; L. WOJCIECHOWSKI: *Fundacja klasztoru jasnogórskiego*. W: *Częstochowa. Dzieje miasta...*, T. 1, s. 159.

²⁷ M. KOCZERSKA: *Zbigniew Oleśnicki i kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*. Warszawa 2004, s. 332, 372, 404–405.

²⁸ *Zbiór dokumentów zakonu paulinów w Polsce*. T. 2: 1464–1550. Oprac. J. ZBUDNIEWEK. Warszawa 2004, s. 106–107, 126; J. ZBUDNIEWEK: *Klasztor jasnogórski i jego rola...*, s. 423–424.

Główne uroczystości maryjne (odpusty) na Jasnej Górze odbywały się 8 września, w święto Narodzenia Najświętszej Marii Panny. W tym dniu odprawiano uroczystą sumę, którą celebrował z reguły biskup. Drugim świętem maryjnym związanym z odpustem była uroczystość Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny, obchodzona 15 sierpnia. Na przełomie XIX i XX wieku na tę uroczystość przybywało coraz więcej pielgrzymów. 14 kwietnia 1904 roku papież Pius X ustanowił odrębne święto Matki Boskiej Częstochowskiej. Ustalił, że będzie się je obchodzić w pierwszą środę po 24 sierpnia. Według tradycji bowiem, właśnie 24 sierpnia 1382 roku złożono na Jasnej Górze obraz Matki Boskiej. Od 1931 roku święto to ustalono na 26 sierpnia. Kolejne święta maryjne, na które przybywało szczególnie wielu pielgrzymów to: Nawiedzenie Najświętszej Marii Panny 2 lipca, Matki Boskiej Różańcowej w pierwszą niedzielę października, Najświętszej Marii Panny z Góry Karmel 16 lipca, Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny 8 grudnia, Matki Boskiej Gromnicznej 2 lutego, Zwiastowanie Najświętszej Marii Panny 25 marca, Siedmiu Boleści Najświętszej Marii Panny w piątek przed Niedzielą Palmową oraz Ofiarowanie Najświętszej Marii Panny w świątyni jerozolimskiej 21 listopada. Dniami odpustowymi były również święta: Wniebowstąpienia Pańskiego, Znalezienia i Podwyższenia Krzyża Świętego, Zesłanie Ducha Świętego (Zielone Świątki), Trójcy Przenajświętszej i niedziela w Oktawie Bożego Ciała, św. Filipa i Jakuba (1 maja), uroczystość Marii Magdaleny (22 lipca) i uroczystość św. Katarzyny (25 listopada). Zatem w dużej mierze kalendarz pielgrzymek był związany z kalendarzem liturgicznym i kalendarzem prac polowych²⁹.

W Leśniowie największe uroczystości odbywały się 2 lipca, z okazji święta Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny. Przywileje odpustowe władze duchowne nadały w Leśniowie najprawdopodobniej po 1566 roku³⁰. Napływ pielgrzymów do tego sanktuarium na początku XVIII wieku był na tyle duży, że papież Klemens XII w dniu 16 listopada 1733 roku wydał brewe. Na jego mocy w czasie uroczystości odpustowych 2 lipca wierni mogli uzyskać odpust zupełny. W 1858 roku paulin Florenty Łakota uzyskał od Stolicy Apostolskiej dwa przywileje: mógł nadawać odpusty krzyżnikom i medalikom oraz udzielać odpustu umierającym³¹.

Nie wszystkie grupy przybywające do sanktuariów były odnotowywane, a pątnicy indywidualni z reguły nie byli zapisywani. Stąd też liczba pielgrzymów była większa, niż zanotowano w kronikach klasztornych.

²⁹ S.Z. JABŁOŃSKI: *Z dziejów kultu Matki Boskiej...*, s. 76–78; A. WITKOWSKA: *Kult jasno-górski w formach...*, s. 148–149, 156–157–161, 163; S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra. Ośrodek...*, s. 93–95, 183–184, 186, 191.

³⁰ B.H. CZERWIEN: *Z dziejów kultu...*, s. 31.

³¹ J. SZPAK: *Dzieje sanktuarium i klasztoru paulinów w Leśniowie. Jasna Góra-Leśniów* 2007, s. 53; J. SZPAK: *dzieje klasztoru i parafii w Leśniowie*. Cz. 3. „Studia Claromontana” 2004, T. 22, s. 425.

W XV wieku na Jasnej Górze odnotowano 38 pielgrzymek. W pierwszej połowie XVI wieku przybyło do sanktuarium co najmniej 187 pielgrzymek, a w drugiej połowie XVI wieku co najmniej 228. Z kolei w pierwszej połowie XVII wieku przybyły do sanktuarium jasnogórskiego 344 pielgrzymki. W drugiej połowie XVII wieku na Jasną Górę zaczęły przybywać corocznie grupy z poszczególnych regionów. W 1711 roku do sanktuarium po raz pierwszy przybyła pielgrzymka warszawska, funkcjonująca do dzisiaj³².

W 1682 roku z okazji 300. rocznicy sprowadzenia obrazu na Jasną Górę zebrało się ok. 140 000 wiernych. Uroczystościom przewodził biskup krakowski Mikołaj Oborski. Z kolei 8 września 1717 roku na uroczystej koronacji obrazu Matki Boskiej zebrało się ok. 200 000 wiernych. W dobie stanisławowskiej liczba pielgrzymów przybywających na Jasną Górę nieco zmalała. Było to wynikiem niechętniej polityki króla wobec zakonu paulinów oraz trudnej sytuacji politycznej³³. Mimo niesprzyjających warunków w 1787 roku na uroczystości Narodzenia Najświętszej Marii Panny, 8 września zgromadziło się ok. 80 000 pielgrzymów. W okresie od maja do września 1814 roku na Jasną Górę przybyło co najmniej 80 000 wiernych. W 1817 roku, z okazji setnej rocznicy koronacji obrazu, zebrało się ok. 150 000 pielgrzymów ze wszystkich zaborów. W latach 20. XIX wieku ruch pielgrzymkowy na Jasną Górę wyraźnie przybierał na sile³⁴. W latach 1833–1836 liczba pątników na Jasnej Górze zwiększyła się trzykrotnie³⁵. Szczególnie wielu pielgrzymów przybywało na Jasną Górę w latach 1861–1863. Paulini organizowali wówczas liczne nabożeństwa o charakterze patriotycznym³⁶.

Po 1864 roku mimo przeszkód jakie stwarzały władze zaborcze, wierni przybywali licznie na Jasną Górę, np. uroczystości 500-lecia powstania sanktuarium zgromadziły ponad 400 000 wiernych (18 września 1882 roku). Najwięcej pielgrzymów gromadziły uroczystości Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny 15 sierpnia i Narodzenia Najświętszej Marii Panny 8 września. W latach 1890–1914 przybywało na nie od 100 000 do 200 000 pielgrzymów ze wszystkich zaborów³⁷. Łącznie w latach 1864–1914 na Jasną Górę przybyło

³² J. ZBUDNIEWEK: *Klasztor jasnogórski i jego rola...*, s. 424–426.

³³ Ibidem, s. 426–427.

³⁴ S.Z. JABŁOŃSKI: *Przemiany w maryjnym ruchu pielgrzymkowym na Jasną Górę w XIX wieku*. W: *Pielgrzymowanie na Jasną Górę w czasie i przestrzeni. Wybór rozpraw i artykułów*. Częstochowa 2000, s. 199–200; J. ZBUDNIEWEK: *Jasna Góra w okresie niewoli narodowej*. W: *Częstochowa. Dzieje miasta*. T. 2. Częstochowa 2005, s. 49, 55.

³⁵ S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra w drodze do niepodległości w latach 1795–1989*. W: *Częstochowy drogi do niepodległości*. Red. R. SZWED, W. PALUS. Częstochowa 1998, s. 82–83, 85–86; S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra daleka i bliska*. Jasna Góra-Częstochowa 2004, s. 128.

³⁶ J. ZBUDNIEWEK: *Jasna Góra w okresie niewoli narodowej...*, s. 71.

³⁷ E. KISBAN: *Historia zakonu paulinów...*, T. 1, s. 49; S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra w drodze...*, s. 90–92.

ok. 25 500 grup pielgrzymkowych i ok. 10 000 osób, z co najmniej 2300 miejscowości³⁸.

W latach 1864–1914, liczba pątników przybywających na Jasną Górę zwiększyła się czterokrotnie, a liczba grup o ponad 166%. Trzeba jednak zauważyć, że dane te są zaniżone, ponieważ ok. 25% grup nie było odnotowywanych przez paulinów. Ponadto rzadko zapisywano fakt przybycia pojedynczych pielgrzymów. W latach 1885–1910, na Jasną Górę rocznie przybywało 700–1000 pielgrzymek i ok. 300 000–400 000 pątników³⁹. Liczebność grup pątniczych wahała się od 9000 do 11 000 osób, najwięcej jednak było grup do 300 osób. U schyłku XIX wieku zwiększyła się liczba grup ponad 300-osobowych⁴⁰.

W sanktuarium Leśniowskim również nie spisywano wszystkich grup i pielgrzymów. Najwięcej wiernych przybywało do Leśniowa w uroczysty odpust 2 lipca. W 1716 i 1724 roku zgromadziło się 3000 wiernych. Na uroczystościach odpustowych obecne było również liczne duchowieństwo okolicznych parafii⁴¹. W 1744 roku na uroczystości odpustowe ponownie przybyło kilka tysięcy pątników z Górnego Śląska i z Polski, a w 1764 roku uroczystości odpustowe zgromadziły ok. 4000 wiernych⁴². Pielgrzymowano do Leśniowa także z okazji innych świąt maryjnych. W kwietniu i sierpniu 1712 roku z Woźnik przybyli pielgrzymi indywidualni i grupa licząca ok. dwudziestu osób. Na Narodzenie Najświętszej Maryi Panny 8 września 1716 roku przybyła grupa pielgrzymów z Górnego Śląska. W 1742 roku ze Śląska, z miejscowości Boronów pielgrzymowało 130 osób na czele z proboszczem ks. Mateuszem Janem Smolką⁴³. Także w 1762 roku Leśniów odwiedziły liczne rzesze pielgrzymów, z samej tylko parafii Ciekoty przybyło 500 pątników pod kierownictwem swego wikarego ks. Wincentego Tretera⁴⁴.

Na Jasną Górę i do Leśniowa często pielgrzymowano indywidualnie. Na Jasną Górę w latach 1385–1763 przybyli wszyscy królowie polscy, niektórzy wielokrotnie. W 1820 i 1822 roku na Jasnej Górze przebywał król Polski i car rosyjski Aleksander I. Pielgrzymowali również magnaci świeccy i duchowni oraz wybitni działacze kultury, m.in.: prymas Maciej Łubieński, Jerzy Ossoliński kanclerz wielki koronny, Jerzy Dominik Lubomirski, Stanisław Konarski,

³⁸ Z. ZIELIŃSKI: *Wielkopolskie pielgrzymki na Jasną Górę w czasie niewoli narodowej*. „Studia Claromontana” 1981, T. 1, s. 106.

³⁹ S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra w drodze...*, s. 87–89; IDEM: *Jasna Góra. Ośrodek...*, s. 141–142.

⁴⁰ Ibidem, s. 244–245.

⁴¹ AJG, *Księga cudów sanktuarium Matki Boskiej w Leśniowie* 2964, s. 25, 44.

⁴² J.S. PŁATEK: *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 52; AJG 2964, s. 44; *Cuda i łaski NMP Leśniowskiej przez wielbnych ojców paulinów od roku 1703 spisanych z łacińskiego na język polski przełożył i wydał x Kazimierz Grabowski*. Częstochowa 1922, s. 27.

⁴³ AJG, *Księga cudów sanktuarium...* 2964, s. 44; J.S. PŁATEK: *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 52; *Cuda i łaski NMP...*, s. 27.

⁴⁴ J.S. PŁATEK: *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 52.

Hugo Kołłątaj, Zygmunt Krasiński, Henryk Sienkiewicz, Stanisław Moniuszko, Jan Matejko, Eliza Orzeszkowa, Władysław Reymont, Leon Biliński czy Aleksander Zelwerowicz⁴⁵. Przybywali również dostojnicy watykańscy. Jesienią 1713 roku w sanktuarium spotkali się kończący swoją misję Nuncjusza Apostolskiego, kardynał Benedykt Odescalchi arcybiskup Mediolanu i Hieronim Grimaldi, nowy Nuncjusz Apostolski w Rzeczypospolitej. W 1715 roku sanktuarium jasnogórskie odwiedził biskup wrocławski Franciszek Ludwik ks. von Neuburg⁴⁶.

Z identyczną sytuacją mamy do czynienia w wypadku sanktuarium Leśniowskiego, z tym, że przybywały tutaj mniej znane osobistości. Jednak i w Leśniowie obok zorganizowanych grup pątniczych, przybywali pielgrzymi indywidualni. W dniu 2 lutego 1758 roku w Leśniowie przebywał Marcin Załuski biskup sufragan płocki. Towarzyszył mu Wojciech Męciński starosta wieluński, kuzyn dziedzica Żarek, Adama. Na uroczystości Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny 15 sierpnia 1787 roku przybył do sanktuarium leśniowskiego z prywatną wizytą tytularny biskup adrateński, pleban mstowski i radomski Ignacy August Kozierowski⁴⁷. W październiku 1767 roku do sanktuarium Leśniowskiego przybył fundator klasztoru paulinów w Niżnowie koło Lwowa, wojewoda rawski ks. Stanisław Wincenty Jabłonowski⁴⁸. Z kolei 4 sierpnia 1780 roku w sanktuarium leśniowskim gościł wojewoda sieradzki Mikołaj Małachowski, a w listopadzie 1784 roku wojewoda czernichowski Ludwik Wilga⁴⁹.

Na Jasną Górę przybywali pielgrzymi reprezentujący wszystkie stany społeczne. Byli to: magnateria, szlachta średniozamożna i uboga, duchowni, mieszczanie oraz chłopci⁵⁰. Wśród pielgrzymów dominowali ludzie dorośli. Związa-

⁴⁵ J. ZBUDNIEWEK: *Klasztor jasnogórski i jego rola...*, s. 404–415; S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra w drodze...*, s. 87–89; A. JACKOWSKI: *Jasnogórskie pielgrzymowanie bez granic*. Częstochowa 2005, s. 107–114; U. BORKOWSKA: *Królowie polscy a Jasna Góra od czasów Jana Kazimierza do końca Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. „Studia Claromontana” 1985, T. 6, s. 65–86; S.Z. JABŁOŃSKI: *Przemiany w maryjnym ruchu...*, s. 197–199.

⁴⁶ A. JĘDRZEJEWSKI: *Jasna Góra. Historia klasztoru i cudownego obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej*. Częstochowa 1946, s. 167–168; P. NITECKI: *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999*. Warszawa 2000, s. 307.

⁴⁷ J. WIŚNIEWSKI: *Diecezja częstochowska. Opis historyczny kościołów i zabytków w dekanatach: będzińskim, dąbrowskim, sączowskim, zawierckim i żareckim oraz parafii Olsztyn. Mariówka Opoczyńska* 1936, s. 515, 527.

⁴⁸ AJG, *Akta klasztoru w Leśniowie* 2761, s. 30–31; J. GAJEWSKI: *Mauzoleum jasnogórskie księcia Jabłonowskiego*. „Studia Claromontana” 1985, T. 6, s. 399–400.

⁴⁹ AJG, *Akta klasztoru w Leśniowie* 2761, s. 82; J. WIŚNIEWSKI: *Diecezja częstochowska. Opis...*, s. 523; *Urzednicy województwa łęczyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wiek. Spisy*. Oprac. E. OPALIŃSKI, H. ŻEREK-KLESZCZ. Red. A. GAŚSIOROWSKI. Kórnik 1993, s. 178 (poz. 1323); *Urzednicy województw kijowskiego i czernichowskiego. Spisy*. Oprac. E. JANAS, W. KŁACZEWSKI. Red. A. GAŚSIOROWSKI. Kórnik 2002, s. 199 (poz. 1577).

⁵⁰ A. ZYSKOWSKA: *Praktyki religijne i zasięg geograficzno-społeczny kultu Matki Bożej Jasnogórskiej w XVI w. w świetle „Liber Miraculorum”*. „Studia Claromontana” 1982, T. 3, s. 94–97, 100–101.

ne to było z trudami pieszej wędrówki, czasem jednak pojawiały się dzieci. W latach 1864–1914 dominowały osoby między 20. a 40. rokiem życia, chociaż były też osoby 60–70-letnie. Większość w grupach pątniczych stanowiły kobiety. W drugiej połowie XIX wieku najwięcej było pielgrzymów pochodzących z miast i spośród klas uboższych⁵¹.

Do sanktuarium Leśniowskiego również przybywali przedstawiciele wszystkich grup społecznych (chłopi, mieszczenie i szlachta). Wśród pielgrzymów zdecydowanie przeważały kobiety oraz mieszkańcy Rzeczypospolitej, chociaż pielgrzymowali również mieszkańcy pogranicznych obszarów Górnego Śląska i Węgier (dzisiejsza Słowacja)⁵².

Pierwsi pielgrzymi przybywali na Jasną Górę już w XIV i XV wieku⁵³. Od XVI wieku do sanktuarium przybywali pielgrzymi z różnych krajów, m.in.: z Polski, Anglii, Czech, Moraw, Węgier, Spiszu i Orawy, Niemiec, Holandii, Belgii, Austrii, Francji i Włoch⁵⁴. W XVI wieku najwięcej pątników z obszaru Rzeczypospolitej pochodziło z Wielkopolski, Małopolski, Mazowsza i Rusi, a najmniej z Litwy. Najliczniej wśród pielgrzymów byli reprezentowani wierni z diecezji krakowskiej, gnieźnieńskiej i poznańskiej. Większość pielgrzymek przybywających w latach 1396–1642 pochodziła z miejscowości oddalonych ponad 60 km od Częstochowy. Najwięcej pielgrzymów przybywało z województw krakowskiego, sandomierskiego i lubelskiego⁵⁵.

Z obszarów Małopolski południowej pątnicy przybywali na Jasną Górę już na początku XVII wieku (1608), a najwięcej przybywało ich w XVIII wieku. Jednak po pierwszym rozbiorze w 1772 roku władze austriackie znacznie utrudniały możliwość pielgrzymowania⁵⁶. Liczne grupy przybywały także na Jasną Górę z terenów Lubelszczyzny i Podlasia. W latach 1815–1914 grupy te składały się zarówno z katolików obrządku wschodniego (unici), jak i zachodniego⁵⁷.

W latach 1833–1836 ok. 30% pielgrzymów pochodziło spoza zaboru rosyjskiego. Władze zaborcze starały się jednak zahamować ruch pątniczy. Obawiano się bowiem patriotycznego oddziaływania sanktuarium jasnogórskiego. W 1843 roku pojawił się nawet pomysł opodatkowania pielgrzymki warszawskiej. Szcze-

⁵¹ S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra. Ośrodek...*, s. 199–243.

⁵² *Cuda i łaski NMP...*, s. 12–57.

⁵³ S.Z. JABŁOŃSKI: *Z dziejów kultu Matki Boskiej...*, s. 76–78; A. WITKOWSKA: *Kult jasnogórski w formach...*, s. 148–149, 156–157–161, 163; A. ZYSKOWSKA: *Praktyki religijne i zasięg...*, s. 94–97, 100–101.

⁵⁴ S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra. Ośrodek...*, s. 180–182; A. ZYSKOWSKA: *Praktyki religijne i zasięg...*, s. 94–97, 100–101.

⁵⁵ Ibidem, s. 94–97, 100–101; S.Z. JABŁOŃSKI: *Z dziejów kultu Matki Boskiej...*, s. 76–78; A. WITKOWSKA: *Kult jasnogórski w formach...*, s. 148–149, 156–157–161, 163.

⁵⁶ B. KUMOR: *Austriackie władze zaborcze wobec kultu Królowej Polski i pielgrzymek na Jasną Górę (1772–1809)*. „Studia Claromontana” 1981, T. 1, s. 77.

⁵⁷ K. STOPNIAK: *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej na Lubelszczyźnie i Podlasiu w latach 1815–1914*. „Studia Claromontana” 1981, T. 2, s. 86–87.

gólnie wiele pielgrzymek przybywało na Jasną Górę w okresie dużego napięcia politycznego w Królestwie Polskim, w latach 1861–1862⁵⁸. Po upadku powstania styczniowego, w latach 1865–1913 na Jasną Górę pielgrzymowano ze wszystkich zaborów. Najwięcej grup i pielgrzymów przybywało z Królestwa Polskiego, Śląska pruskiego, zaboru austriackiego, Poznańskiego i ziem wcielonych do Rosji. Pielgrzymki z poszczególnych miejscowości często były organizowane wielokrotnie.

Najwięcej pielgrzymów pochodziło z terenów Królestwa Polskiego. Przyczyną tego stanu była represyjna polityka carska, która ograniczała możliwość przepływu przez granicę Polaków z innych zaborów. Sytuacja uległa poprawie dopiero po rewolucji 1905 roku i klęsce Rosji w wojnie z Japonią⁵⁹. Pielgrzymi z terenów włączonych do Rosji oraz z samej Rosji przybywali na Jasną Górę dopiero od 1889 roku. Szczególnie wielu pątników pochodziło z okręgu Białostockiego. Po 1905 roku pojawiły się grupy z Wilna, Wołynia i Grodna. Z tych obszarów przeważały pielgrzymki rodzinne lub indywidualne⁶⁰. Z Dolnego Śląska i Górnego Śląska oraz Ziemi Kłodzkiej pielgrzymki na Jasną Górę przybywały już w XV–XVI wieku⁶¹. Liczba pątników zmierzających do sanktuarium jasnogórskiego z Górnego Śląska stopniowo wzrastała, m.in. od 1626 roku corocznie na Jasną Górę przybywała pielgrzymka z Gliwic. Było to wotum wdzięczności za ocalenie miasta przed oddziałami Mansfelda. Z Jemielnicy obok Strzelec Opolskich na Jasną Górę pielgrzymki odbyły się w 1660 i 1758 roku⁶². Ruch pątniczy z tego obszaru ograniczył dopiero zakaz władz pruskich z 1754 i 1764 roku, ale wierni nadal pielgrzymowali do sanktuarium jasnogórskiego⁶³. O szerokim oddziaływaniu Jasnej Góry na Górnym Śląsku może świadczyć fakt, że w wielu świątyniach znajdowały się kopie obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Czczono je m.in. w Starej Wsi pod Raciborzem, Bogucicach k. Katowic, Lubecku k. Lublińca, Niemodlinie czy Wysokiej k. Olesna⁶⁴.

⁵⁸ S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra w drodze...*, s. 82–83, 85–86; IDEM: *Jasna Góra daleka...*, s. 128.

⁵⁹ S.Z. JABŁOŃSKI: *Zasięg terytorialny i natężenie ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę w latach 1864–1914*. „*Studia Claromontana*” 1982, T. 3, s. 171, 176.

⁶⁰ S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra. Ośrodek...*, s. 171–174.

⁶¹ Z. MARTYNOWSKI: *Kult Matki Bożej Częstochowskiej na Ziemi Kłodzkiej*. „*Studia Claromontana*” 1985, T. 6, s. 87–91; J. KOPIEC: *Wokół kultu Matki Bożej Częstochowskiej na ziemi opolskiej*. W: *Księżę Władysław Opolczyk...*, s. 177–194; IDEM: *Udział pogranicznego Śląska Opolskiego w kształtowaniu duchowości maryjnej paulinów od 1740 roku do I wojny światowej*. „*Studia Claromontana*” 2009, T. 27, s. 343–344; J. MYSZOR: *Miejsce Jasnej Góry w pobożności ludu górnośląskiego w XIX i na początku XX wieku*. „*Studia Claromontana*” 1987, T. 7, s. 93.

⁶² J. KOPIEC: *Wokół kultu Matki Bożej...*, s. 177–194; IDEM: *Udział pogranicznego Śląska...*, s. 343–344; J. MYSZOR: *Miejsce Jasnej Góry...*, s. 93.

⁶³ Ibidem.

⁶⁴ J. KOPIEC: *Udział pogranicznego Śląska...*, s. 346–348.

Podobna sytuacja miała miejsce na Dolnym Śląsku. Kult Matki Boskiej Częstochowskiej w diecezji wrocławskiej pojawił się w XVII wieku, a obrazy Matki Boskiej były czczone w wielu świątyniach. Należy tutaj wymienić m.in. katedrę wrocławską oraz świątynie w: Bolesławcu, Baldwinowicach w dekanacie namysłowskim, Kamieńczyku w dekanacie Bystrzyca Kłodzka, kościele franciszkanów w Kłodzku oraz Oławie⁶⁵. Liczba pątników z Dolnego i Górnego Śląska zaczęła spadać szybko po 1885 roku, co było związane z polityką władz pruskich. Jednak kult Matki Boskiej Częstochowskiej był na Śląsku bardzo popularny⁶⁶.

Po 1876 roku, kiedy to wybudowano linię kolejową umożliwiającą dojazd do Częstochowy, zwiększyła się liczba pielgrzymów przybywających z Pomorza, Warmii i Śląska⁶⁷. Natomiast liczba pielgrzymów z Poznańskiego była stosunkowo niewielka. Wynikało to przede wszystkim z przeszkód administracyjnych czynionych przez władze pruskie. W 1833 roku na Jasną Górę przybyła tylko jedna grupa z archidiecezji gnieźnieńskiej i poznańskiej, ale w 1836 roku było już sześć takich grup. Ich liczba utrzymała się do 1870 roku. W okresie kulturkampfu liczba grup pielgrzymkowych zwiększyła się do dwunastu w skali roku. W latach 1880–1914 rocznie z obu wielkopolskich archidiecezji przybywało na Jasną Górę siedem grup. Pielgrzymi przybywali z całego terytorium archidiecezji poznańskiej i gnieźnieńskiej. Jednak najwięcej grup pochodziło z pasa nadgranicznego. Było to spowodowane trudnościami w podróży oraz przepisami pruskimi. Władze pruskie szczególną uwagę poświęcały pielgrzymkom organizowanym przez inteligencję i szlachtę. Natomiast mniej uwagi poświęcano pielgrzymkom o charakterze ludowym. Stąd też grup organizowanych przez elity było niewiele. Jednak Wielkopolanie utrzymywali ożywione kontakty z sanktuarium jasnogórskim. Jedyne przerwy w ruchu pielgrzymkowym zanotowano w latach powstania styczniowego i I wojny światowej⁶⁸.

Władze austriackie tuż po pierwszym rozbiore zamierzały utrudniać kontakty nowo zdobytych ziem z Rzeczypospolitą. Dlatego też starano się ograniczać kult Królowej Korony Polskiej i liczbę pielgrzymek udających się na Jasną Górę. Uznano bowiem, że te dwa przejawy pobożności mają nie tylko charakter religijny, ale również narodowy. Od 1774 roku władze austriackie stwarzały trudności w organizowaniu pielgrzymek, m.in. w latach 1778–1780 wydano zakaz pielgrzymowania poza granice Galicji, głównie na Jasną Górę⁶⁹. Podobne zarządzenia wprowadzano w 1796 roku na obszarze trzeciego zaboru. Władze austriackie zaczęły także tworzyć diecezjalne ośrodki kultu, do których mogli-

⁶⁵ W. URBAN: *O kulcie Matki Boskiej Częstochowskiej w archidiecezji wrocławskiej*. „Studia Claromontana” 1982, T. 3, s. 209–211.

⁶⁶ S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra. Ośrodek...*, s. 174–180.

⁶⁷ Ibidem, s. 118–119, 165–171.

⁶⁸ Z. ZIELIŃSKI: *Wielkopolskie pielgrzymki...*, s. 101, 104–106.

⁶⁹ B. KUMOR: *Austriackie władze zaborcze...*, s. 78–83.

by udawać się pielgrzymi. Chodziło o to aby stworzyć zastępcze centra kultu maryjnego⁷⁰.

Z terenów Śląska Cieszyńskiego najwięcej pielgrzymów na Jasną Górę przybywało z okolic Opawy i Frydlandu.

Chętnie pielgrzymowali mieszkańcy Galicji Zachodniej, najwięcej pątników przybywało z okolic Krakowa, Żywca, Zatora i Oświęcimia. Natomiast z Galicji Wschodniej przybywało niewiele grup, z wyjątkiem Lwowa⁷¹.

W sanktuarium w Leśniowie gromadzili się pątnicy z różnych rejonów ówczesnej Rzeczypospolitej, Węgier (dzisiaj Słowacja) i Śląska. Część pielgrzymek było organizowanych corocznie. Od 1722 roku przybywały grupy z: Mrzygłodu, Myszkowa, Niegowej, Przyrowa i Żywca. Z kolei od 1750 roku organizowano coroczne pielgrzymki z Garnka, Mstowa i Jaworznika⁷². Wśród pielgrzymów przybywających do Leśniowa dominowali wierni z województwa krakowskiego, Księstwa Siewierskiego i Górnego Śląska. Nieco mniej wiernych przybywało z województwa sieradzkiego, sandomierskiego, z ziemi wieluńskiej oraz Węgier. Z województwa krakowskiego najczęściej pielgrzymowali wierni z Żarek, Leśniowa, Zawady, Kroczyca, Częstochowy, Suliszowic, Myszkowa, Siedlec, Jaworznika, Krakowa, Przybynowa, Niegówki, Radostkowic, Zarębic, Przyrowa, Chelma k. Oświęcimia, Pilicy, Biskupic, Moczydeł, Potoka (Złotego), Sławkowa, Nowego Korczyna, Bystrzanowic, Ogrodzieńca, Sulisławic, Siedliszewic k. Pilicy, Ciszówki, Mrzygłodu, Czernichowa, Choronia, Wygiełzowa, Starej Częstochowy, Mstowa, Niegowej, Rędzin, Psar, Gołuchowic, Babic, Piaska oraz Zrębic.

Z terytorium księstwa siewierskiego należącego do biskupów krakowskich najczęściej pielgrzymowali mieszkańcy Siewierza i Koziegłów, a następnie z Rokitna, Wojkowic, Boguchwałowic, Poręby, Chelma i Żeliszawic. Z kolei z Górnego Śląska wierni przybywali z Woźnik, Lubszy, Kamienia, Boronowa i Zyglińskich Gór. Z województwa sieradzkiego do Leśniowa pielgrzymowali mieszkańcy z Konar, Garnka, Gidel, Dąbrowy k. św. Anny i Jastrzębia. Natomiast z województwa sandomierskiego pielgrzymowano tylko ze Staszowa i Zalesic. Z ziemi wieluńskiej i z ówczesnych Węgier przybyło tylko po jednej grupie (Danków i miasto Koscha-Podhragy, dziś Košeckè Podhradie k. Trenczyna)⁷³.

Najwięcej pielgrzymów do sanktuarium leśniowskiego przybywało z miejscowości położonych najbliżej tego sanktuarium w województwie krakowskim. Pielgrzymowano z miejscowości w promieniu 100 km. Zdarzały się jednak odległości znacznie większe, np. z Żywca (130 km) czy ze Staszowa (ok. 150 km). Sanktuarium w Leśniowie było popularne w księstwie siewierskim oraz w ziemiach: sieradzkiej, sandomierskiej i wieluńskiej. Przybywali także

⁷⁰ Ibidem, s. 83–89.

⁷¹ S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra. Ośrodek...*, s. 162–165, 180–182.

⁷² AJG 2964, s. 25, 44; J.S. PLATEK: *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 52.

⁷³ AJG 2964, s. 14–68; *Cuda i łaski NMP...*, s. 12–57.

pielgrzymi z Węgier (dzisiaj Słowacja) oraz z Górnego Śląska. Kult Matki Bożej Leśniowskiej na Górnym Śląsku był żywy w pasie przygranicznymciągającym się od wsi Boronów do Bytomia⁷⁴. Ważnym czynnikiem, powodującym popularność sanktuarium leśniowskiego na Górnym Śląsku był fakt, że leżało ono w niewielkiej odległości od granicy ze Śląskiem. Ponadto przez pobliskie Żarki przebiegały ważne szlaki handlowe wiodące z Krakowa na Śląsk, do Wielkopolski i na Piotrków-Warszawę. Przy załatwianiu spraw handlowych kupcy ślascy odwiedzali zapewne sanktuarium leśniowskie i krzewili kult Matki Bożej Leśniowskiej na Śląsku. Duże znaczenie w popularyzacji kultu Matki Bożej Leśniowskiej na Górnym Śląsku miało też sanktuarium na Jasnej Górze w Częstochowie. Liczne kontakty ludności śląskiej z Częstochową zaowocowały zapewne bliższym zapoznaniem się ludności śląskiej z kultem Matki Bożej Leśniowskiej⁷⁵.

Cechą szczególną kultu maryjnego w Polsce było składanie przez pielgrzymów wotów jako wyrazu wdzięczności za doznane łaski. Wota miały różny kształt i wartość⁷⁶. Składali je zarówno chłopci jak i szlachta oraz magnaci⁷⁷.

Zwyczaj składania przez pielgrzymów wotów na Jasnej Górze pojawił się już w XV–XVI wieku. Z reguły ślubowano odbycie pielgrzymki na Jasną Górę lub dar rzeczowy. Czasem składano dar w symbolicznym kształcie schorzenia, z którego wierny został uleczoney. W XVI wieku wotów było tak dużo, że w 1585 roku rozwieszono je w środkowej części kaplicy⁷⁸. W latach 1865–1911 w sanktuarium jasnogórskim złożono 115 wotów⁷⁹. W sanktuarium leśniowskim również składano wota. W 1716 roku były trzy, w 1728 roku było 69 wotów⁸⁰. W 1747 roku były 94 wota ze złota i srebra oraz 118 sznurów pereł⁸¹. Z kolei w 1755 roku zanotowano 101 wotów, w tym 88 srebrnych i pozłacanych, pięć obrączek złotych i jedną srebrną, siedem krzyżyków srebrnych oraz sznurzy koralu i pereł. Wota miały kształt rąk, nóg, głowy itp. Czasem miały kształt postaci ludzkich⁸².

Przybywający do sanktuariów paulińskich pielgrzymi, otrzymywali opiekę duszpasterską oraz medyczną. Wierni przybywali z obrazami i chorągwiami, paulini zaś, zarówno na Jasnej Górze, jak i w Leśniowie witali ich uroczyscie⁸³.

⁷⁴ J. SZPAK: *Kult Matki Bożej Leśniowskiej na Górnym Śląsku 1712–1763*. W: *Źródła Leśniowa*. Red. J. SZPAK. Leśniów 2009, s. 207.

⁷⁵ Ibidem, s. 208.

⁷⁶ J. KELLER: *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne w chrześcijaństwie*. W: *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne*, Warszawa 1974, s. 441.

⁷⁷ B.H. CZERWIEN: *Z dziejów kultu...*, s. 28.

⁷⁸ A. ZYSKOWSKA: *Praktyki religijne i zasięg...*, s. 85–86, 91–92.

⁷⁹ S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra. Ośrodek...*, s. 112–113.

⁸⁰ AJG 1625, s. 409–410; J.S. PLATEK: *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 57.

⁸¹ AJG 1551, s. 107; AJG 1625, s. 227–228, 278; AJG 2761, s. 6.

⁸² J.S. PLATEK: *Sanktuarium Matki Bożej...*, s. 57.

⁸³ Ibidem, s. 52.

Pielgrzymowanie do sanktuariów maryjnych przyczyniało się do umacniania więzi religijnych, społecznych i politycznych. Liczne ośrodki pielgrzymkowe odgrywały rolę centrów kultury i oświaty⁸⁴. W trudnych chwilach dla narodu pielgrzymki na Jasną Górę pomagały w kształtowaniu się świadomości narodowej⁸⁵. Wystarczy tutaj wspomnieć o manifestacjach patriotycznych przed wybuchem powstania styczniowego. W ich trakcie często odwoływano się do Matki Boskiej Częstochowskiej⁸⁶. Obecność na Jasnej Górze dawała pielgrzymom, szczególnie z niższych warstw społecznych, możliwość zapoznania się z historią Polski. Szczególne znaczenie miał kult Matki Boskiej Królowej Polski, dlatego zaborcy starali się za wszelką cenę przeszkadzać w jego krzewieniu⁸⁷.

W latach 1865–1913 na Jasną Górę przybywali pielgrzymi ze wszystkich trzech zaborów⁸⁸. Pielgrzymki do sanktuarium częstochowskiego były elementem integrującym społeczeństwo podzielone przez zabory. Pielgrzymi przybywający na Jasną Górę zwyczajowo zaopatrywali się w obrazy i medaliki Matki Boskiej Częstochowskiej. Ponadto często zapisywali się oni do bractw działających na Jasnej Górze. Były to: Bractwo Najświętszej Marii Panny Jasnogórskiej i Znalezienia Krzyża Świętego oraz Bractwo Różańcowe. Zetknięcie się z różnymi formami kultu oraz sztuką, która była obecna w sanktuariach pozwalało na rozwój świadomości narodowej Polaków w dobie zaborów⁸⁹.

Ogromną rolę w pielgrzymowaniu odgrywały pieśni pątnicze, które opowiadały w różnym kontekście o sanktuarium jasnogórskim, czy leśniowskim. Na Górnym Śląsku znano takich pieśni dwadzieścia. Miały one charakter dewocyjny, ale również informacyjny. Wśród tych pieśni znajdowały się takie, które opowiadały o dziejach Rzeczypospolitej, a Jasna Góra była duchową stolicą Polski. W ten sposób pieśni pielgrzymkowe stawały się swoistą lekcją historii kraju.

Szczególną popularnością wśród pielgrzymów cieszył się paulin, o. Augustyn Kordecki. Na Górnym Śląsku był on postrzegany jako „symbol niewzruszonej wiary w Opatrzność Bożą i opiekę Matki Boskiej Jasnogórskiej”. Z Częstochowy przywożono dewocjonaalia i liczne druki. Odgrywały one ważną rolę w nauce czytania i pisania dzieci górnośląskich. Na Górnym Śląsku pieśni ku czci Matki Boskiej Częstochowskiej były również drukowane w licznych śpiewnikach. Przykładem mogą być śpiewniki pt. *Chorał, czyli dostateczny zbiór*

⁸⁴ A. JACKOWSKI: *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*. Warszawa 1991, s. 42.

⁸⁵ A. JACKOWSKI: *Jasnogórskie pielgrzymowanie bez granic*. Częstochowa 2005, s. 39.

⁸⁶ E. NIEBIELSKI: *Nieprzejednani wrogowie Rosji. Duchowieństwo lubelskie i podlaskie w powstaniu 1863 roku i na zesłankach*. Lublin 2008, s. 57. W pieśni do Matki Boskiej śpiewano m.in.: „Tyś w Częstochowie święta nasza Pani / Broniła lud Twój od potęgi Szweda / Dziś gdy nas gnębią Moskiewskie tyrani / Niech Twoje ramię upaść Polsce nie da [...]”.

⁸⁷ E. KISBAN: *Historia zakonu paulinów...*, s. 49; S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra w drodze...*, s. 90–92.

⁸⁸ S.Z. JABŁOŃSKI: *Zasięg terytorialny i natężenie...*, s. 171, 176.

⁸⁹ S.Z. JABŁOŃSKI: *Jasna Góra w drodze...*, s. 93–95, 117–121.

melodyj... wydrukowany w 1856 roku, czy *Dostateczny śpiewnik kościelny i domowy...* wydany w 1859 roku⁹⁰.

Podobna sytuacja występowała w Leśniowie. W 1825 roku ówczesny przeor leśniowski o. Maciej Cichocki ułożył pieśń pt. *Witaj ozdobę leśniowskiej pustyni*⁹¹. Pieśń ta została wydana drukiem przez drukarnię jasnogórską już w 1825 roku i jest śpiewana w Leśniowie do dnia dzisiejszego⁹².

Sanktuarium na Jasnej Górze już w kilkanaście lat po fundacji ks. Władysława Opolczyka uzyskało szczególną popularność w Polsce. W XV wieku przybywali pielgrzymi, a ich liczba stale wzrastała. Szczególne znaczenie sanktuarium uzyskało po udanej obronie przed Szwedami w 1655 roku. Ruch pielgrzymkowy ulegał zahamowaniu w okresach wojen i epidemii, które nawiedzały Rzeczypospolitą w XVII i XVIII wieku. Na przełomie XVIII i XIX wieku ruch pielgrzymkowy uległ zahamowaniu, jednak już w latach 20. XIX wieku odżył on ponownie. Kolejny okres odrodzenia ruchu pątniczego to lata międzypowstaniowe (1831–1863). Stopniowo na Jasną Górę przybywało coraz więcej pielgrzymów ze wszystkich zaborów. Okres powstania styczniowego zahamował prawie zupełnie ruch pątniczy, jednak po 1864 roku widać odrodzenie tego fenomenu. W latach 1864–1914 na Jasną Górę przybywali pątnicy ze wszystkich zaborów. Najwięcej jednak przybywało pielgrzymów z Królestwa Polskiego. Było to spowodowane utrudnieniami jakie stwarzały władze zaborcze. Sytuacja uległa zmianie dopiero po 1905 roku, kiedy Mikołaj II ogłosił tzw. ukaz tolerancyjny. W dobie niewoli narodowej na Jasną Górę przybywali pielgrzymi również z Galicji, Śląska Cieszyńskiego, Poznańskiego, Pomorza, Warmii, Górnego Śląska, Czech, Moraw, Węgier i innych krajów europejskich. Średnio na Jasną Górę w XV–XIX wieku pielgrzymowało od kilku do kilkuset tysięcy osób.

Sanktuarium leśniowskie miało charakter lokalny. Szczyt swego rozwoju osiągnęło w XVIII wieku. W następnym wieku sanktuarium leśniowskie straciło nieco na znaczeniu. Nadal jednak odgrywało ważną rolę w części diecezji krakowskiej znajdującej się w Królestwie Polskim, która w 1882 roku została przemianowana na diecezję kielecką. Pątnicy przybywający do Leśniowa pochodzili przede wszystkim z terenów powiatu lelowskiego i województwa krakowskiego, ale zdarzały się również grupy z dalszych regionów. Należy wymienić księstwo siewierskie, ziemię wieluńską, województwo sieradzkie i sandomierskie. Na szczególną uwagę zasługuje fakt licznych kontaktów z sanktuarium Górnoślążaków.

Formy kultu maryjnego występujące w sanktuarium leśniowskim nie odbiegały od norm przyjętych w całym kraju. Paulini dbali jednak o wzboga-

⁹⁰ J. MYSZOR: *Miejsce Jasnej Góry...*, s. 94–98; J. KOPIEC: *Udział pogranicznego Śląska...*, s. 349–350.

⁹¹ AJG 2761, s. 122; AJG 2964, s. 69–70.

⁹² J.S. PŁATEK: *Sanktuarium Matki Boskiej...*, s. 74.

cenie tych form. Wzorem dla działalności duszpasterskiej w Leśniowie była Jasna Góra.

Wśród pielgrzymów dominowali ludzie dorośli i kobiety. Pątnikami z reguły byli przedstawiciele niższych stanów społecznych, chłopów i mieszczan. Jednak w obu miejscach kultu pojawiali się także przedstawiciele elit społecznych: władców Polski, magnaterii, szlachty oraz elit intelektualnych.

Pielgrzymki do ośrodków maryjnych prowadzonych przez paulinów na pograniczu małopolsko-śląskim, miały duże znaczenie dla świadomości narodowej niższych warstw społecznych. Wierni stykali się nie tylko z wartościami religijnymi i moralnymi czy ze sztuką sakralną, ale także z przekazem narodowym i patriotycznym. Tak charakterystycznym dla duszpasterstwa paulińskiego.

Źródła i opracowania

Archiwalia

Archiwum Klasztoru w Leśniowie:

- CZERWIŃ B.H.: *Z dziejów kultu Matki Boskiej w Leśniowie*, maszynopis, sygn. III. 85.
- UŃIARSKI S.: *Parafia żarecka*, maszynopis, bez sygn.

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie:

- *Acta Administratoralia*, sygn. 21.

Archiwum Zakonu Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie:

- *Akta Klasztoru w Leśniowie 1706–1864*, sygn.: 1549, 1550, 1551, 1625, 2174, 2964.

Biblioteka Jasnej Góry:

- SZAFRANIEC K.S.: *Jasna Góra. Studium z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej*, maszynopis, bez sygn.

Dokumenty, akty prawne opublikowane

Cuda i łaski NMP Leśniowskiej przez wielbnych ojców paulinów od roku 1703 spisywane z łacińskiego na język polski przełożył i wydał x. Kazimierz Grabowski. Częstochowa 1922.

EGGERER A.: *Roczniki paulińskie*. T. 1. Częstochowa-Jasna Góra 2008.

KOŹBIAŁOWICZ Ch.: *Wyjaśnienia do konstytucji paulińskich zwane Directorium Ordinis S. Pauli Primi Eremitae z roku 1736*. „Studia Claromontana” 1996, T. 16.

Zbiór dokumentów zakonu paulinów w Polsce. T. 2: 1464–1550. Oprac. J. ZBUDNIEWEK. Warszawa 2004.

Opracowania

BORKOWSKA U.: *Królowie polscy a Jasna Góra od czasów Jana Kazimierza do końca Rzeczypospolitej Obojga Narodów*. „Studia Claromontana” 1985, T. 6.

BYSTRON J.S.: *Dzieje obyczajów w dawnej Polsce. Wiek XVI–XVIII*. T. 1. Warszawa 1994.

CHODYŃSKI S.: *Moszyński Konstanty*. W: *Encyklopedia kościelna*. T. 15. Wyd. M. NOWODWORSKI. Warszawa 1883.

- DEGÓRSKI B.: *Powstanie zakonu paulinów w świetle „Paulina eremus” o. Bartłomieja Bolesławskiego*. „Studia Claromontana” 1982, T. 3.
- GAJEWSKI J.: *Mauzoleum jasnogórskie księcia Jabłonowskiego*. „Studia Claromontana” 1985, T. 6.
- GRZYBOWSKI S.: *Sarmatyzm*. Warszawa 1996.
- JABŁOŃSKI S.Z.: *Jasna Góra daleka i bliska*. Jasna Góra-Częstochowa 2004.
- JABŁOŃSKI S.Z.: *Jasna Góra w drodze do niepodległości w latach 1795–1989*. W: *Częstochowy drogi do niepodległości*. Red. R. SZWED, W. PALUS. Częstochowa 1998.
- JABŁOŃSKI S.Z.: *Jasna Góra. Ośrodek kultu maryjnego (1864–1914)*. Lublin 1984.
- JABŁOŃSKI S.Z.: *Przemiany w maryjnym ruchu pielgrzymkowym na Jasną Górę w XIX wieku*. W: *Pielgrzymowanie na Jasną Górę w czasie i przestrzeni. Wybór rozpraw i artykułów*. Częstochowa 2000.
- JABŁOŃSKI S.Z.: *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej w XVI w.* „Studia Claromontana” 1981, T. 2.
- JABŁOŃSKI S.Z.: *Zasięg terytorialny i natężenie ruchu pielgrzymkowego na Jasną Górę w latach 1864–1914*. „Studia Claromontana” 1982, T. 3.
- JACKOWSKI A.: *Jasnogórskie pielgrzymowanie bez granic*. Częstochowa 2005.
- JACKOWSKI A.: *Pielgrzymki i turystyka religijna w Polsce*. Warszawa 1991.
- JACKOWSKI A.: *Święta przestrzeń świata. Podstawy geografii religii*. Kraków 2003.
- JĘDRZEJEWSKI A.: *Jasna Góra. Historia klasztoru i cudownego obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej*. Częstochowa 1946.
- KELLER J.: *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne w chrześcijaństwie*. W: *Zwyczaj, obrzędy i symbole religijne*. Warszawa 1974.
- KIELAK D.: *Pieśni sanktuarium leśniańskiego*. „Studia Claromontana” 1996, T. 16.
- KISBAN E.: *Historia zakonu paulinów macierzystej prowincji węgierskiej*. T. 1–2. Jasna Góra 2009.
- KOCZERSKA M.: *Zbigniew Oleśnicki i kościół krakowski w czasach jego pontyfikatu (1423–1455)*. Warszawa 2004.
- KOŁODZIEJCZYK I.: *Duchowość cysterska*. W: *Monasticon Cisteriense Poloniae*. T. 1. Red. A.M. WYRWA, J. STRZELCZYK, K. KACZMAREK. Poznań 1999.
- KOPIEC J.: *Udział pogranicznego Śląska Opolskiego w kształtowaniu duchowości maryjnej paulinów od 1740 roku do I wojny światowej*. „Studia Claromontana” 2009, T. 27.
- KOPIEC J.: *Wokół kultu Matki Bożej Częstochowskiej na ziemi opolskiej*. W: *Księżę Władysław Opolczyk, fundator klasztoru paulinów na Jasnej Górze*. Red. M. ANTONIEWICZ, J. ZBUDNIEWEK. Warszawa 2007.
- KUBICA B.: *Ojciec Konstanty Moszyński – biskup – paulin*. „Studia Claromontana” 1988, T. 9.
- KUCHOWICZ Z.: *Obyczaje i postacie Polski szlacheckiej XVI–XVIII wieku*. Warszawa 1993.
- KUMOR B.: *Austriackie władze zaborcze wobec kultu Królowej Polski i pielgrzymek na Jasną Górę (1772–1809)*. „Studia Claromontana” 1981, T. 1.
- MARTYNOWSKI Z.: *Kult Matki Bożej Częstochowskiej na Ziemi Kłódzkiej*. „Studia Claromontana” 1985, T. 6.
- Miejsca święte Rzeczypospolitej. Leksykon*. Red. A. JACKOWSKI. Kraków 1998.
- MOZGA J.: *Dzieje konwentu paulinów w Brdowie*. „Studia Claromontana” 1984, T. 5.
- MYSZOR J.: *Miejsce Jasnej Góry w pobożności ludu górnośląskiego w XIX i na początku XX wieku*. „Studia Claromontana” 1987, T. 7.
- NIEBELSKI E.: *Nieprzejednani wrogowie Rosji. Duchowieństwo lubelskie i podlaskie w powstaniu 1863 roku i na zesłankach*. Lublin 2008.
- NIEZNAŃSKI S.: *Matka Boska w poezji Baroku i czasów saskich*. W: *Matka Boska w poezji polskiej*. T. 1: *Szkice o dziejach motywu*. Lublin 1959.

- NITECKI P.: *Biskupi Kościoła w Polsce w latach 965–1999*. Warszawa 2000.
- OLSZEWSKI D.: *Pobożność pątnicza w polskiej kulturze religijnej przełomu XIX i XX wieku*. „Studia Claromontana” 1987, T. 7.
- PASTERNAK F.: *Powstanie zakonu paulinów i jego najstarsze reguły*. „Prawo Kanoniczne” 1987, T. 1.
- PLĄTEK J.S.: *Początki Zakonu św. Pawła Pierwszego Pustelnika*. Częstochowa 1989.
- PTASZYCKA-JACKOWSKA D., JACKOWSKI A.: *Jasnogórskie pielgrzymki w przestrzeni miasta i regionu Częstochowy*. Kraków 1998.
- SPERKA J.: *Jeszcze raz o napadzie na częstochowski klasztor paulinów w 1430 roku*. W: *Veritati serviens*. Warszawa 2009.
- STOPNIAK K.: *Z dziejów kultu Matki Boskiej Częstochowskiej na Lubelszczyźnie i Podlasiu w latach 1815–1914*. „Studia Claromontana” 1981, T. 2.
- STOŻEK J.: *Duchowość cysterska*. W: *Encyklopedia katolicka*. T. 2. Red. R. ŁUKASZYK, L. BIEŃKOWSKI, F. GRYGLEWICZ. Lublin 1979.
- SZABÓ L.: *Geneza kultu maryjnego paulinów węgierskich w XIII i XIV wieku*. „Studia Claromontana” 1982, T. 3.
- SZAFRANIEC K.: *Z dziejów Jasnej Góry. Próba wyjaśnienia genezy klasztoru i sanktuarium w świetle analizy źródeł historycznych*. Warszawa 1980.
- SZPAK J.: *Dzieje klasztoru i parafii w Leśniowie*. Cz. 3. „Studia Claromontana” 2004, T. 22.
- SZPAK J.: *Dzieje sanktuarium i klasztoru paulinów w Leśniowie*. Jasna Góra-Leśniów 2007.
- SZPAK J.: *Kult Matki Bożej Leśniowskiej na Górnym Śląsku 1712–1763*. W: *Źródła Leśniowa*. Red. J. SZPAK. Leśniów 2009.
- URBAN W.: *O kulcie Matki Boskiej Częstochowskiej w archidiecezji wrocławskiej*. „Studia Claromontana” 1982, T. 3.
- Urzednicy województw kijowskiego i czernichowskiego*. Spisy. Oprac. E. JANAS, W. KŁOCZEWSKI. Red. A. GAŚSIOROWSKI. Kórnik 2002.
- Urzednicy województwa łęczyckiego i sieradzkiego XVI–XVIII wiek*. Spisy. Oprac. E. OPALIŃSKI, H. ŻEREK-KLESZCZ. Red. A. GAŚSIOROWSKI. Kórnik 1993.
- WIŚNIEWSKI J.: *Diecezja częstochowska. Opis historyczny kościołów i zabytków w dekanatach: będzińskim, dąbrowskim, sączowskim, zawierckim i żareckim oraz parafii Olsztyn*. Mariówka Opoczyńska 1936.
- WITKOWSKA A.: *Kult jasnogórski w formach pątniczych do połowy XVII wieku*. „Studia Claromontana” 1984, T. 5.
- WOJCIECHOWSKI L.: *Fundacja klasztoru jasnogórskiego*. W: *Częstochowa. Dzieje miasta*. T. 1. Częstochowa 2002.
- WOJCIECHOWSKI L.: *Fundacje kościelne Władysława Opolczyka*. W: *Książę Władysław Opolczyk fundator klasztoru paulinów na Jasnej Górze*. Red. M. ANTONIEWICZ, J. ZBUDNIEWEK. Warszawa 2007.
- WOJCIECHOWSKI L.: *Najstarsze klasztory paulinów w Polsce. Fundacje – uposażenie – rozwój do około 1430 roku*. „Studia Claromontana” 1991, T. 11.
- ZALEWSKI Z.: *Kult Matki Bożej Leśniańskiej, jego rozwój, formy i znaczenie*. „Studia Claromontana” 1988, T. 9.
- ZBUDNIEWEK J.: *Dzieje kultu Matki Boskiej Zwycięskiej w Brdowie*. Jasna Góra 1983.
- ZBUDNIEWEK J.: *Fundacja parafii i klasztoru paulinów w Leśnej*. „Studia Claromontana” 1988, T. 9.
- ZBUDNIEWEK J.: *Jasna Góra w okresie niewoli narodowej*. W: *Częstochowa. Dzieje miasta*. T. 2. Częstochowa 2005.
- ZBUDNIEWEK J.: *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*. „Nasza Przyszłość” 1969, nr 31.

- ZBUDNIEWEK J.: *Klasztor jasnogórski i jego rola pielgrzymkowa*. W: Częstochowa. *Dzieje miasta*. T. 2. Częstochowa 2005.
- ZBUDNIEWEK J.: *Paulini na przełomie XIV i XV wieku*. W: *Książę Władysław Opolczyk, fundator klasztoru paulinów na Jasnej Górze*. Red. M. ANTONIEWICZ, J. ZBUDNIEWEK. Warszawa 2007.
- ZBUDNIEWEK J.: *Paulini wczoraj i dzisiaj*. „*Studia Claromontana*” 2007, T. 25.
- ZBUDNIEWEK J.: *Wkład paulinów starowiejskich w kulturę ziemi przemyskiej*. „*Studia Claromontana*” 1996, T. 16.
- ZIELIŃSKI Z.: *Wielkopolskie pielgrzymki na Jasną Górę w czasie niewoli narodowej*. „*Studia Claromontana*” 1981, T. 1.
- ZYSKOWSKA A.: *Praktyki religijne i zasięg geograficzno-społeczny kultu Matki Bożej Jasnogórskiej w XVI w. w świetle „Liber Miraculorum”*. „*Studia Claromontana*” 1982, T. 3.